

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/141302>

Please be advised that this information was generated on 2019-11-20 and may be subject to change.

Verschuivende ongelijkheid in Nederland

Sociale gelaagdheid en mobiliteit

J. Dronkers & W.C. Ultee (red.)

1995
van Gorcum

Assen

ISBN 90 232 2928 2

Inhoud

Uitgebreide inhoud VII

- 1 En wat doe jij?
Vragen over maatschappelijke gelaagdheid, hun kwantitatieve karakter en hun politieke belang
W.C. Ultee & J. Dronkers 1
- 2 Intergenerationele beroepsmobiliteit in Nederland: patronen en historische veranderingen
H.B.G. Ganzeboom & R. Luijkx 14
- 3 Paden naar succes: geboorte of diploma's?
P.M. de Graaf & R. Luijkx 31
- 4 Ouders en het onderwijs van hun kinderen
J. Dronkers & P.M. de Graaf 46
- 5 Beroepsmobiliteit gedurende de carrière
P.M. de Graaf & R. Luijkx 67
- 6 Werkgelegenheid en arbeidsmobiliteit in structureel perspectief
R.S. Batenburg & M.C. de Witte 81
- 7 Veranderingen in stratificatie tussen mannen en vrouwen?
T. van der Lippe & J. van Doorne-Huiskes 104
- 8 'Ieder is het kind zijner eigene werken'
Sociale stratificatie en mobiliteit in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw
O.W.A. Boonstra & C.A. Mandemakers 125
- 9 Het Nederlandse stratificatiepatroon in internationaal perspectief
H.B.G. Ganzeboom, M. Kalmijn & J.L. Peschar 142
- 10 Stratificatie en het huwelijk: partnerkeuze en partnereffecten
J. Hendrickx, W. Uunk & J. Smits 162
- 11 Sociale klasse, mobiliteit, trouwpatronen en politieke voorkeur
N.D. de Graaf & P. Nieuwbeerta 182

- 12 Postmaterialisme, sociale stratificatie en de politieke strijd
N.D. de Graaf 202
- 13 Sociale differentiatie in materiële en cultuurconsumptie: een kwestie van
leefstijl
G. Kraaykamp & N.D. de Graaf 223
- 14 Verklaar twee meer dan een?
B.F.M. Bakker & A. Bles-Booij 247
- 15 De sociale verdeling van werkloosheid: een werkloze onderklasse?
R.S. Batenburg, W.H. Smeenk & W.C. Ultee 266
- 16 Migranten in de sociale stratificatie: een etnische onderklasse?
P. Tesser 284
- 17 Herkomst en bestemming, vrijheden en de politiek; een terugblik
J. Dronkers & W.C. Ultee 303
- De auteurs 326
- Index 327

1 En wat doe jij?

Vragen over maatschappelijke gelaagdheid,
hun kwantitatieve karakter en hun politieke belang

W.C. Ultee & J. Dronkers

1 Inleiding

'En wat doe jij?' Een ieder die zich op avondjes vertoont, sjuutjes of sherry op borrels drinkt, vergaderingen bezoekt of verjaardagen niet vergeet, zal meerdere malen door onbekenden deze vraag zijn gesteld. Al wachtend op het station op een te late trein en kijkend naar de andere reizigers, zullen vele mensen zich meer dan eens hebben afgevraagd 'wat' een bepaalde voorbijganger 'is'. Hoewel vragen als 'wat ben jij geworden?' en 'wat doe jij tegenwoordig?' niet uitdrukkelijk het werk van mensen behelzen, is de betekenis van die vragen voor de goede verstaander duidelijk. Iemand die op een feestje de vraag: 'Wat doe je?' beantwoordt met: 'Ik sta nu met je te praten', vinden we een slechte grappenmaker. Antwoord geeft hij wel.

Het beroep van een persoon zegt meer over deze persoon dan welk ander kenmerk dan ook. Dat denken we tenminste. Soms straalt het beroep van iemands optreden af: 'je ruikt het krijt' wordt wel over leraren gezegd. Wanneer twee personen aan elkaar worden voorgesteld, laat de partij die beiden reeds kent, veelal hun naam volgen door een aanduiding van hun werk. Gebeurt dat niet, dan vragen we zelf naar het beroep van de ander. Dat wordt niet ongepast gevonden. Als we het beroep van een persoon kennen, menen we een goede gissing te kunnen maken over een groot aantal andere kenmerken van deze persoon. Iemands beroep wetend, hebben we aanknopingspunten voor een gesprek over vormen van vrijetijdsbesteding, plaatsen waar bij voorkeur vakanties worden doorgebracht en politici die niet in de smaak vallen.

Bij een bouwvakker behoeft men niet over het concertgebouw te beginnen. Zo veronderstellen we. Als de gehoorzaal in zijn woonplaats niet zo lang geleden is gebouwd, heeft hij wellicht een verhaal over de uitgaven voor de akoestiek. De verkoopster in een winkel voor klassieke muziek heeft afleveringen van de Bouquetreeks gelezen, maar zelden de gehele serie. Wie wel eens heeft geprobeerd een gesprek over zulke boeken te voeren, zal overigens hebben bemerkt dat dit niet goed lukt. De lerares op een lom-school trekt in haar zomervakantie door China, de parketlegger zucht naar zon en vliegt naar de Costa Brava. De man die een fabriek in vitrines voor de huiskamer heeft, heeft weinig op met Groen Links en veel met Bolkestein. Dat geloven we.

Als we het beroep van een persoon kennen, zijn we ook bereid aan te nemen dat ouders en (huwelijks)partner geen volstrekt onbeschreven bladen meer zijn. We hebben dan vermoedens over iemands sociale herkomst en over het milieu waarin deze persoon zich beweegt. Een chirurg moet de universiteit hebben afgemaakt. Zijn vader was geen vuilnisophaler, maar wellicht huisarts. Zijn echtgenote verkoopt geen braadworst in de HEMA, alhoewel ze een winkeltje

met Jugendstil brochures en art deco aardewerk kan hebben. Hij zal bruiden en goede wijn drinken met een advocaat en een notaris. Pils drinken en klaverjassen met een ziekenverpleger en een bode op het gemeentehuis doet hij niet. Als we het beroep van een persoon kennen, plaatsen we deze persoon op de sociale ladder: hoog, ergens in het midden, meer naar beneden. Dat doen wij.

2 De vragen van journalisten en die van sociologen

Wat klopt er van alledaagse vermoedens als de bovenstaande over de gelaagdheid van een samenleving als de Nederlandse? Daarvoor kan men te rade gaan bij de sociologie, de discipline die zich met hoog en laag, gunstige en ongunstige leefomstandigheden, bevoordeling en achterstelling in maatschappijen bezighoudt. Sociologen hebben een groot aantal vragen over sociale stratificatie te berde gebracht en ze hebben met de hun ter beschikking staande middelen krachtige en stellige uitspraken over talrijke concrete aspecten van sociale stratificatie gedaan. Dat zijn verschijnselen als stijging en daling op de beroepenladder, mannen- en vrouwenberoepen, de politieke gevolgen van grote inkomensverschillen, de sociale samenstelling van het schouwburgpubliek, en soort zoekt soort in de omgang. Tot de middelen van sociologen om vragen over dergelijke verschijnselen te beantwoorden, behoren het trekken van aselechte steekproeven uit de bevolking van een land, het interviewen van de mensen die in steekproeven terecht kwamen, het volgen van hun verdere levensloop door hen na een aantal jaren opnieuw te interviewen en de statistische analyse van gegevens, afkomstig uit de vragenlijsten. Daarnaast worden ambtelijke gegevens, verzameld bijvoorbeeld door het Centraal Bureau voor de Statistiek en verzamelingen van historische documenten (bijvoorbeeld geboorte- en trouwakten) door sociologen gebruikt.

Ook de antwoorden op de vragen over sociale stratificatie van de sociologen in het onderhavige boek, berusten op gegevens die zijn ontleend aan al dan niet longitudinale enquêtes onder aselechte steekproeven uit de Nederlandse bevolking, ambtelijke gegevens of historische documenten. Deze antwoorden zijn bovendien goeddeels statistisch van aard. Het eerste streven van sociologen die deze middelen hanteren, is meer te zeggen en nauwkeuriger uitspraken te doen dan in het dagelijks leven gebeurt. Journalisten laten zien *dat* bepaalde verschijnselen zich voordoen. Als het gaat om vragen over de *mate* waarin zich een verschijnsel voordoet en om de kwestie *in hoeverre* zich sociale veranderingen hebben voorgedaan, moeten journalisten het meestal laten afweten. In dat geval zijn getallen op de plaats. Dan doen sociologen intrede.

Laten we een aanduiding geven van de vele vragen van sociologen over maatschappelijke gelaagdheid en laten we hun kwantitatieve karakter duidelijk maken. In het dagelijks leven hebben we allemaal iets, zo niet veel ervaren van de gelaagdheid van de Nederlandse samenleving. Die indrukken kunnen we vergelijken met programma's op radio en televisie en verhalen in boeken, kranten en tijdschriften. We vinden ze dan veelal bekrachtigd. Het televisieprogramma *Klasgenoten* van Koos Postema had ondermeer als boodschap dat bekende Nederlanders niet met Piet Snot op school hebben gezeten. Artiesten leken vaker van volksscholen te komen dan politici. Stratificatiesociologen stellen de vraag *in*

NRC-Handelsblad van 1991 toonden het streven naar status van directeuren van banken, bierbrouwerijen, dierentuinen, hotels, reclamebureaus en vliegtuigfabrieken. In de onderschriften werd niet verwezen naar de *hoogte* van de inrichtingskosten. De foto's uit de serie over bedrijfskantines een jaar later in *NRC-Handelsblad*, zeiden iets over inkomensverschillen tussen werknemers van diverse ondernemingen. Ze vertelden ook over uiteenlopende (werk)kleding en onderscheid in smaak. De desbetreffende journalist ging echter niet na *in hoeverre* in het bedrijfsrestaurant bij het laboratorium van Shell in Amsterdam *minder* croquetten werden verkocht dan in de kantine van TNT Express te Duiven. De statistische gegevens bleven achterwege.

De serie *Bloedverwanten* in *HP/De Tijd* bevestigt telkens weer ons vermoeden dat de appel niet ver van de boom valt. Vragen daarover handelen bij uitstek over sociale gelaagdheid. Stratificatie is sterker wanneer ongelijkheden zich in de volgende generatie voortzetten. Doeschka Meijsing schrijft en haar broer Geerten ook. De dochter van Albert Mol is, *net als* haar vader, bij het toneel. Albert zegt zich niet met haar carrière te hebben bemoeid. Bleef zijn beroep geheel zonder gevolgen voor haar beroepskeuze? Aukelien van Hoytema is directeur culturele programma's van TROS-radio. Haar vader is Ernst van den Beugel, eens staatssecretaris van buitenlandse zaken, later president-directeur van de KLM en ten slotte hoogleraar te Leiden. Aukelien lag naar eigen zeggen dwars: ze ging in Leiden sociologie studeren. Na een jaar zwaaide ze om naar musicologie. *In welke mate* lag Aukelien dwars? *Welk percentage* van alle kinderen met academisch gevormde ouders gaat niet naar de universiteit? Om die vragen te beantwoorden zijn data nodig die berusten op aselechte gegevens. Als een socioloog zou tellen op grond van interviews in *HP/De Tijd* of foto's in *NRC-Handelsblad*, rijst de kwestie in hoeverre geïnterviewden een select gezelschap vormen en foto's mooie plaatjes zijn. Onder de ouders uit *Bloedverwanten* lijken personen met hoge beroepen in de culturele sector te zijn oververtegenwoordigd. De foto's van directiekamers en kantines waren in maar weinig gevallen in productiebedrijven gemaakt.

Een laatste voorbeeld van een alledaagse vraag over sociale stratificatie, dit maal ontleend aan een bladerboek. J.L. Heldring, de patriciër die in *NRC-Handelsblad* op fouten in gedrukt Nederlands wijst, schreef een woord vooraf bij *In de beste tradities*, het fotoboek van Catrien Ariëns uit 1993. Heldring wijst erop dat de sociologie al lang 'de onderkant van de samenleving' als onderwerp van studie heeft ontdekt. Even interessante studies kunnen aan de 'bovenkant' worden gewijd. Alleen gebeurt dat in de sociologie weinig, veel te weinig. Volgens Heldring is met de democratisering het standsverschil niet verdwenen, maar wel de hypocrisie gekomen. De taal is het meest concrete sjibbolet waarmee standen zich verraden en afschermen. Andere kenmerken dan taal zijn moeilijker vast te leggen en aan te wijzen als onnavolgbaar attribuut van een sociale laag. Vele foto's van Ariëns laten volgens Heldring niet meteen zien dat ze de bovenkaste betreffen.

De schrijvers van onderhavig stuk 'hoorden' echter uit sommige monden op enkele foto's heel bepaalde woorden opklinken. Die werden zelfs met een brallerig of geaffecteerd accent uitgesproken. Volgens hen getuigen andere foto's van vergane glorie. Maar over sociale daling heeft Heldring het niet. Heldring

zegt dat de ledenlijsten van studentencorpora nu nog veel minder dan in zijn tijd synoniem zijn met *Adelboek* en *Patriciaat*. *In welke mate* waren zij dat toen wel, en *in welke mate* zijn ze dat nu niet? Tellen de betere families tegenwoordig *meer* zwarte schapen dan vroeger? De sociologie stelt al langere tijd dergelijke bij uitstek met statistische gegevens te beantwoorden vragen over de 'bovenkant van de samenleving'. Het is waar, sociologen houden zich intensiever bezig met de 'onderkant van de samenleving'. Dit boek bevat twee hoofdstukken over een mogelijke onderklasse, maar geen afzonderlijk hoofdstuk over elites.

Heldring zegt: "Nu iedereen die er de prijs voor kan betalen, kastelen en buitenplaatsen voor zijn recepties en partijen kan afhuren, en iedereen die dat eveneens kan doen, zijn robes bij dezelfde couturiers betreft, worden die uiterlijke verschillen steeds minder onmiskenbaar". Welk een zinsbouw en woordkeus om te verhelen dat in Nederland het brede maatschappelijke midden geen geld heeft voor een feestje op een buitenplaats. De vaste zetels voor de Nederlandse adel in bepaalde politieke organen zijn in 1848 afgeschaft. Daardoor zullen de toenmalige standsverschillen in Nederland zijn afgenomen. Maar *hoeveel* nam de sociale stijging in Nederland na de Tweede Wereldoorlog toe? En steeg de sociale daling *in dezelfde mate*? Alleen statistisch onderzoek met aselechte gegevens die over meerdere jaren en generaties verzameld zijn geeft antwoord op zulke vragen.

3 Stratificatiesociologische vragen

Welke vragen over sociale stratificatie worden nu in deze bijdrage op statistische wijze en met behulp van gegevens uit enquêtes onder aselechte steekproeven aan de orde gesteld?

Het meest in het oog springende aspect van de gelaagdheid van samenlevingen is wellicht de scheve verdeling van inkomens. Sommige mensen verdienen beduidend meer dan andere. Volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek verdiende in Nederland in 1990 de rijkste 10% van alle huishoudens, rekening houdend met hun omvang en samenstelling, 19,9% van alle inkomens en de armste 10% huishoudens 3,3%. In 1983 was het inkomensaandeel van het rijkste deciel 19,2% en van het armste deciel 4,1%. De inkomensongelijkheid nam het laatste decennium dus toe. Dit boek bevat evenwel geen bijdrage over ontwikkelingen in de inkomensverdeling voor alle Nederlandse huishoudens. De sociologen die dit boek vulden, hebben zich met minder opvallende maar veel fundamentele aspecten van sociale gelaagdheid beziggehouden. Een daarvan is intergenerationele sociale mobiliteit, de mate waarin personen hoger of lager op de maatschappelijke ladder staan dan hun ouders.

De trefwoorden in onze inleiding op de bijdragen aan dit boek zijn om te beginnen 'sociale mobiliteit en de invloed van herkomst op bestemming', vervolgens 'toegeschreven en verworven kenmerken' en ten slotte 'algemene wettelijke vrijheden'. De overgang van 'herkomst' naar 'toegeschreven kenmerken' maken we door aan te nemen dat het milieu waarin iemand opgroeide een toegeschreven kenmerk is en er meer van die kenmerken zijn. Toegeschreven kenmerken zouden volgens sommige sociologen in Nederland minder belangrijk zijn geworden voor

het bereiken van een hoog beroep of goede baan, verworven kenmerken als opleiding belangrijker. Dat zou ondermeer zo zijn omdat er tegenwoordig vrijheid van beroep is (kinderen zijn niet verplicht in het voetspoor van hun ouders te treden) en vrijheid van onderwijs (niemand kan op grond van milieu van herkomst of een ander toegeschreven kenmerk door een school worden geweigerd). Vanzelfsprekend wordt in de desbetreffende hoofdstukken van dit boek nagegaan in hoeverre die hypothese houdbaar is. Het is immers niet zeker dat het hebben van vrijheid hetzelfde is als het gebruik kunnen en willen maken van die vrijheid. De overgang van 'verworven kenmerken' naar 'algemene wettelijke vrijheden' maken we door ervan uit te gaan dat er meer algemene wettelijke vrijheden zijn dan die van onderwijs en van beroep. Tevens veronderstellen we met een aantal sociologen dat het gebruik van die vrijheden door de inwoners van Nederland gevolgen heeft voor de mate van gelaagdheid van dit land. In hoeverre die hypothese opgaat, komt in dit boek natuurlijk ook aan de orde.

In dit hoofdstuk geven we een opsomming van de in dit boek aan de orde komende aspecten van de gelaagdheid van de Nederlandse samenleving. We vermelden ook welke andere toegeschreven kenmerken dan iemands milieu van herkomst in dit boek worden behandeld. Tevens geven we aan welke andere vrijheden dan die van onderwijs en beroep in de hoofdstukken van dit boek ter sprake komen. We hebben echter nagelaten de verschillende bijdragen zo strak te groeperen dat een lezer eerst de hoofdstukken over sociale mobiliteit krijgt voorgeschoteld, vervolgens die over andere toegeschreven kenmerken dan sociale herkomst en ten slotte die over andere vrijheden dan die van onderwijs en beroep. We willen namelijk bij de lezer het idee versterken dat bepaalde verschijnselen door andere worden veroorzaakt en dat die verschijnselen weer andere als gevolg hebben. Daarom leek het ons goed soms af te wijken van een meer voor de hand liggende hoofdstukindeling. Op het punt van oorzaken en gevolgen komen we terug in de slotbeschouwing van dit boek.

4 Herkomst en bestemming

Eén niet zo snel opgemerkt maar door sociologen sterk benadrukt facet van de sociale stratificatie in een samenleving, is de omvang en de aard van mobiliteit tussen haar lagen. Om het belang van vragen over stijging en daling op de maatschappelijke ladder te onderkennen, is het goed zich af te vragen wat een onveranderlijke inkomensverdeling nu eigenlijk betekent. Ze houdt niet in dat alle mensen in de rij van meest naar minst verdienende personen gedurende hun leven op dezelfde plaats zijn blijven staan. Mensen kunnen stuivertje wisselen. Hoeveel mensen werkten zich omhoog, hoeveel handhaafden zich niet? Zulke vragen zijn vragen over sociale mobiliteit of de mate waarin iemands huidige sociale positie samenhangt met iemands positie een bepaald aantal jaren eerder en met iemands milieu van herkomst. Als een samenleving meer mobiliteit vertoont en afkomst minder invloed heeft, kunnen we zeggen dat ze minder sterk is gestratificeerd.

In meerdere hoofdstukken van dit boek, en vooral in de eerste hoofdstukken, komen vragen over sociale mobiliteit aan de orde. Hoofdstuk 2 handelt over

vader-zoon beroepsmobiliteit in Nederland in de periode na de Tweede Wereldoorlog, hoofdstuk 8 over dit verschijnsel in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw, en in hoofdstuk 9 wordt het hedendaagse Nederland in dit opzicht met andere industrielanden vergeleken. De hoofdstukken 3 en 4 gaan over vader-zoon en vader-dochter opleidingsmobiliteit in Nederland gedurende de twintigste eeuw. Hoofdstuk 3 stelt trends vast, de schrijvers van hoofdstuk 4 gaan op zoek naar factoren die maken dat iemands milieu van herkomst van invloed is op het hoogste door iemand behaalde diploma. Hoofdstuk 5 bepaalt de snelheid waarmee mensen tijdens hun loopbaan opklimmen dan wel dalen. Terwijl in de hoofdstukken 5 en 6 de intragenerationele beroepsmobiliteit ter sprake komt, gaan de andere genoemde hoofdstukken meestal alleen over intergenerationele mobiliteit. Het zal duidelijk zijn dat een grote inter- en intragenerationele uitwisseling tussen sociale lagen, op langere termijn gerekend, de gevolgen van ongelijkheden in een land vermindert, omdat die gevolgen voor een individu en zijn familie dan tijdelijk zijn. Inkomensmobiliteit komt in dit boek niet aan bod, omdat de archieven van de belastingdienst niet vrijelijk toegankelijk zijn en de meeste vragenlijsten te weinig bruikbare gegevens opleveren. Welke respondent weet hoeveel zijn vader vroeger verdiende?

In het onderhavige boek wordt het verband tussen iemands milieu van herkomst en iemands bestemming dus uiteengelegd door tussen de factor 'herkomst' en de variabele 'bestemming', de factor 'opleiding' te plaatsen. De samenhang tussen de herkomst van een persoon en diens opleiding komt in hoofdstuk 3 aan de orde. Het verband tussen de opleiding van mensen en de hoogte van de door hen vervulde functie is onderwerp van hoofdstuk 6. Zoals gezegd bevat dit boek geen gegevens van het soort 'de armste zoveel procent van alle huishoudens heeft zoveel procent van al het inkomen'. Gegevens volgens welke één stapje hoger op de opleidingsladder tot zoveel meer inkomen leidt, zijn eigenlijk meer belangwekkend. Iemands inkomen kan echter van jaar tot jaar sterk wisselen. Er zijn sociologen die beweren dat iemands beroepsprestige of functieniveau een goede aanduiding verschaft van het inkomen van een persoon gedurende een wat langere periode. Over dit aspect van de gelaagdheid van samenlevingen handelt hoofdstuk 6. Daar wordt nagegaan in hoeverre diploma's in de loop van de tijd, afgemeten aan het ermee bereikte functieniveau, minder zijn gaan opleveren.

Het milieu waaruit personen afkomstig zijn, veelal afgemeten aan het beroep van iemands vader, vatten sociologen op als een toegeschreven kenmerk. Ouders kun je niet kiezen. Men heeft dat kenmerk, men kan zich er niet aan onttrekken. Andere 'toegeschreven' kenmerken zijn geslacht en etniciteit. Omdat ze, net als afkomst, gevolgen kunnen hebben voor iemands plaats op de sociale ladder, krijgen deze factoren afzonderlijke aandacht. Hoofdstuk 7 handelt over sociale verschillen tussen mannen en vrouwen en hoofdstuk 16 over de positie van personen met Antilliaanse, Marokkaanse, Surinaamse of Turkse herkomst in vergelijking met die van Nederlandse herkomst.

Sociologen plegen erop te wijzen dat er naast toegeschreven kenmerken, ook kenmerken zijn die personen door hun eigen toedoen hebben verworven. De belangrijkste daarvan is opleiding. Hoeveel geld ouders ook in de opleiding van hun kinderen steken en hoe vaak ze hun kinderen helpen bij hun huiswerk,

examens moeten mensen zelf afleggen en halen. Het sturen van een plaatsvervanger naar een examen is onmogelijk. Het aantal jaren ervaring in een bepaald beroep is ook zo'n verworven kenmerk. Iemand die over examens en ervaring op zijn curriculum vitae liegt, zo hebben enkele politici met schade en schande ervaren, overtreedt fundamentele waarden in onze samenleving. Daarom bevat deze studie niet alleen hoofdstukken over intra- en intergenerationele beroepsmobiliteit, maar ook afzonderlijke bijdragen – hoofdstukken 3 en 4 – over het door personen bereikte opleidingspeil.

5 Vrijheid van beroep, huwelijk en onderwijs

Volgens de meeste sociologen heeft zich in samenlevingen als de onze een verschuiving voorgedaan van waarden volgens welke posities dienen toe te vallen aan mensen op grond van toegeschreven kenmerken, naar waarden volgens welke posities dienen te worden verdeeld op grond van verworven kenmerken. Deze waarden bevinden zich niet alleen in de hoofden van mensen. Ze zijn in allerlei wetten vastgelegd. De wording van onze samenleving is gepaard gegaan met belangrijke veranderingen in haar constitutie. Zo geldt voor elke hedendaagse Nederlander vrijheid van beroep. Niemand kan door wie dan ook worden verplicht in het voetspoor van zijn familie te treden. Evenmin heeft de zoon van een minister een wettelijk voorrecht eens dezelfde functie te bekleden. Op de universiteit worden bij de opleiding voor tandarts niet bij voorkeur kinderen van tandartsen toegelaten. De algemene vrijheid van beroep en onderwijs achten we een groot goed.

Er zijn uitzonderingen. Het oudste kind van de Nederlandse koningin zal, als de wet niet wordt veranderd, de functie van staatshoofd erven. In Nederland waren de meeste mannen verplicht een jaar militair. Onlangs zijn arbeidsongeschikten er door overheidsorganen op gewezen dat ze bonsaikweker kunnen worden. In Italië anno 1994 proberen staatsbedrijven oudere werknemers vervroegd te laten afvloeien met de belofte van een baan voor hun zoon of dochter.

De verdeling van posities op grond van toegeschreven kenmerken was vroeger in Nederland in sterkere mate wettelijk vastgelegd dan nu het geval is. Misschien stond nergens dat vrouwen geen arts mochten worden, maar het is amper een eeuw geleden dat de eerste vrouwen van de autoriteiten toestemming kregen om aan de universiteit te studeren. In de Nederlandse steden bestonden in de achttiende eeuw nog beroepsgilden. Deze organisaties stelden het aantal personen vast dat in een stad een bepaald beroep mocht uitoefenen. Ze verschaften tevens zonen van vaders die reeds een bepaald beroep beoefenden bij voorrang toegang tot dit beroep. In Amsterdam waren Joden uitgesloten van het lidmaatschap van de meeste gilden. In Rusland bestond tot in de tweede helft van de negentiende eeuw horigheid. Volgens de desbetreffende wetten mochten boeren het door hen bewerkte land niet verlaten en moesten de zonen van een boer ook boer worden. De mate waarin kinderen dat deden, werd overigens niet alleen door allerlei wetten versterkt. Dat gebeurde ook door de verschillende godsdiensten. Sommige daarvan predikten dat de standen deel uitmaakten van Gods ordening. Opklimmen uit de geboortestand werd door die godsdiensten gezien als een verstorning van dat heilsplan.

De gedachte dat de inwoners van Nederland tegenwoordig gelijke rechten hebben bij het vervullen van banen ongeacht hun sociale herkomst, geslacht en etniciteit, kan worden uitgebreid tot de idee dat alle Nederlanders ook bepaalde andere vrijheden hebben. Enkele hoofdstukken van dit boek handelen over de mate van sociale stratificatie die resulteert in het gebruik van deze algemene vrijheden. We stellen drie algemene vrijheden aan de orde: de vrijheid van huwelijk, de vrijheid bij verkiezingen op welke politieke partij dan ook te stemmen, en de vrijheid van toegang tot bepaalde gebouwen.

Nederlanders mogen zelf bepalen met wie ze trouwen, ze hebben de vrijheid van huwelijk. Tot 1969 hadden Nederlanders onder de 30 jaar om te huwen volgens de Nederlandse wet toestemming van hun ouders nodig. Van India menen we te weten dat huwelijken buiten de eigen subkaste tot voor kort ten strengste werden afgekeurd. In enkele staten van de Verenigde Staten van Amerika waren tot in de jaren zestig huwelijken tussen blanken en zwarten verboden. Rond 1900 werd in de betere kringen in Nederland een huwelijk beneden de eigen stand afgekeurd als een mesalliance. De waarden en wetten in het tegenwoordige Nederland zijn anders. Ouders vinden dat hun kinderen zelf moeten kiezen en hopen dat hun kinderen gelukkig worden. Mensen gaan gehuwd of ongehuwd samenwonen uit liefde. Verliefdheid maakt blind voor slechte karaktertrekken. Is liefde sociaal blind? De vrijheid van huwelijk betekent nog niet dat van die vrijheid gebruik wordt gemaakt. Hoofdstuk 10 handelt over de vraag in hoeverre in Nederland mensen met dezelfde opleiding en hetzelfde beroepsniveau met elkaar huwen. Daarmee gaat het over de versterking van sociale stratificatie door het gebruik dat mensen van een algemene vrijheid maken. Als rijke mannen met weinig verdienende vrouwen een huishouden vormen en vrouwen met een hoog inkomen het huis delen met mannen met lage inkomsten, dan zijn de inkomensverschillen in Nederland kleiner dan wanneer soort ten slotte soort vindt. Een samenleving is minder sterk gestratificeerd wanneer meer personen van plaats wisselen en ze is minder strak gelaagd wanneer de heterogamie groter is, dat wil zeggen wanneer meer huwelijken plaatsvinden van leden van haar boven- met leden van haar onderlagen.

De inwoners van Nederland hebben niet alleen vrijheid van onderwijs en vrijheid van huwelijk. Daarnaast hebben alle Nederlanders stemrecht. Het staat hun ook vrij hun stem uit te brengen op de partij waarnaar hun voorkeur uitgaat. Stemmen opkopen mag niet. Verkiezingen zijn geheim. Ze zijn dat ondermeer om te vermijden dat werkgevers werknemers ontslaan die hebben gestemd op een hun onwelgevallige partij. De alledaagse ervaring leert dan niet alle mensen met even grote waarschijnlijkheid van dit recht gebruik maken. Tevens hangen de opleiding, het beroep en het inkomen van mensen samen met hun politieke voorkeur. Door op een bepaalde politieke partij te stemmen, hopen mensen met een lage sociale positie die te verbeteren en mensen met een gunstige positie deze te handhaven. Er waren tijden in Nederland waarin geen algemeen stemrecht bestond en de mensen met een inkomen onder een bepaalde grens van dat recht waren uitgesloten. In Duitsland waren aan het eind van de negentiende eeuw bepaalde politieke partijen verboden. Van die partijen werd aangenomen dat ze vooral aanhang vonden onder de leden van de lagere sociale klassen. Ze zouden ook de positie van deze personen door allerlei wettelijke maatregelen

willen verbeteren. Het gebruik dat mensen van algemeen stemrecht maken heeft gevolgen voor de mate van stratificatie van samenlevingen.

De hoofdstukken 11 en 12 gaan over de samenhang tussen het beroep van mensen en de manier waarop ze hun stemrecht benutten. Hoofdstuk 11 bepaalt de samenhang tussen klasse en stemgedrag, in hoofdstuk 12 wordt ingegaan op de vraag waarom dit verband in landen als Nederland de laatste decennia zwakker is geworden. In hoofdstuk 11 worden overigens ook de gevolgen bezien van factoren uit onderzoek naar sociale mobiliteit en heterogamie. Hangt de politieke voorkeur van mensen, behalve met hun eigen beroep, ook samen met het beroep van hun vader en dat van hun (huwelijks)partner?

Er waren tijden in de geschiedenis van Nederland dat mensen uit bepaalde milieus rechtstreeks of langs een omweg werden geweerd uit gebouwen als musea en concertzalen. Ze liggen niet eens ver achter ons. Het Rijksmuseum begon in de jaren twintig van de negentiende eeuw in het Trippenhuis te Amsterdam. De toegang was gratis. Was er een algemene vrijheid van toegang? Havelozen werden geweerd en belangrijke bezoekers kregen op aanbeveling toegang op andere dagen en tijden dan donderdag en vrijdag tussen tien en drie uur. De officiële openingsdagen en -tijden werden door deze uitzonderingsbepalingen tot een toegangsrecht voor personen die tot de middenlagen behoren.

Iemand die tegenwoordig naar een concert wil, koopt daarvoor een kaartje. Hoe verkreeg men vroeger toegang? Het Amsterdamse Concertgebouworkest gaf tussen 1897 en 1919 concerten in de Rotterdamse Doelenzaal volgens een contract met de Sociëteit de Harmonie. Daarin was bepaald dat het orkest niet elders in Rotterdam mocht spelen. De concerten in de Doelenzaal waren echter alleen toegankelijk voor de leden van de Harmonie. Het eerste openbare concert van het Concertgebouworkest in Rotterdam vond plaats in 1919.

Kende alleen Rotterdam besloten concerten? Een orkest genaamd de Arnhemse Orkestvereniging ontving sinds 1890 subsidie van de gemeente Arnhem en speelde daar in verschillende zalen. Om concerten in de Buitensociëteit bij te wonen, was lidmaatschap van die club vereist en om lid te worden moest men zich aan ballotage ontwerpen. Concerten in de Plantentuin en Muis Sacrum waren alleen toegankelijk voor leden van de Arnhemse Orkestvereniging. Toen een lid van het bestuur van deze vereniging voorstelde de concerten op zondagavond af en toe open te stellen voor niet-leden, bleek de rest van het bestuur daar niet voor te voelen. Door toedoen van de gemeenteraad gaf de Arnhemse Orkestvereniging sinds 1902 in de gehoorzalen van Arnhem een aantal volksconcerten. Anti-revolutionaire en sociaal-democratische raadsleden hadden betoogd dat vooral de hogere klassen van de subsidie profiteerden.

De toegang tot concerten was aan het begin van de twintigste eeuw in Nederland niet altijd vrij. Tegenwoordig zijn er nauwelijks besloten concerten meer. Factoren als opleiding, beroep en inkomen, die eens werden gehanteerd bij de toelating tot een vereniging, hangen echter nog altijd samen met deelname aan cultuur. Hoofdstuk 13 handelt over de sterkte van deze verbanden in het hedendaagse Nederland. In dat hoofdstuk wordt ook ingegaan op de vraag in hoeverre cultuurdeelname niet alleen afhangt van iemands eigen opleiding, maar ook van die van iemands vader en (huwelijks)partner. Ook hier kan gelden dat de vrijheid van toegang tot cultuur nog niet betekent dat van die vrijheid door allen gebruik wordt gemaakt.

De eerste Nederlandse stratificatiesocioloog was Van Heek. Zijn promovendus Van Tulder onderzocht de stijging en daling van een aselechte steekproef Nederlandse mannen op een beroepsprestigeladder. Diens tabel voor Nederland in 1954 is herdrukt in hoofdstuk 2. Het duurde lang voor sociologen weer een tabel maakten voor vader-zoon beroepsmobiliteit in Nederland. Ook die tabel, welke op 1977 betrekking heeft, wordt in hoofdstuk 2 besproken. Om de trend in de vader-zoon mobiliteit in Nederland naar het heden door te trekken, worden in hoofdstuk 2 nog enkele tabellen voor mobiliteit op een beroepsprestigeladder statistisch geanalyseerd. Overigens handelt dit hoofdstuk niet alleen over die vorm van mobiliteit, maar ook over mobiliteit tussen beroepenklassen, dat wil zeggen beroepen waarvan de beoefenaren in werksituatie verschillen en in meer of minder gunstige omstandigheden leven. In latere hoofdstukken van dit boek komen we nog andere beroepenindelingen tegen.

De toepassing van meerdere beroepenindelingen heeft de vraag doen rijzen welke indeling nu beter is. Ze komt in hoofdstuk 14 aan bod. Dan wordt ondermeer nagegaan in hoeverre met een bepaalde beroepenindeling cultuurdeelname, politieke voorkeur, inkomen en opvattingen beter kunnen worden verklaard dan met een andere. Daarnaast heeft de toepassing van beroepenindelingen vragen opgeworpen over de plaats op de sociale schaal van mensen zonder beroep. Die vraag is dringend voor een samenleving als de hedendaagse Nederlandse. Voor elke tien personen die werken is er één werkloze. Hoofdstuk 15 handelt over de werklozen als een nieuwe onderklasse in het Nederland van de laatste tien jaar. In welke mate houden mensen die werk hebben werk en in welke mate blijven werklozen werkloos? Ook wordt onderzocht in hoeverre een hoge kans op werkloosheid voor een gehuwde vrouw samengaat met een hoge kans op werkloosheid van haar man en in hoeverre de kans dat een man werkloos is niet alleen afhangt van zijn eigen beroep, maar ook van het beroep van diens vader. Tevens wordt nagegaan in hoeverre werklozen met grotere waarschijnlijkheid op een linkse partij stemmen en een kleinere kans hebben om aan cultuur deel te nemen. Hoofdstuk 16 gaat in op een ander mogelijk nieuw onderscheid in de Nederlandse samenleving: een etnische onderklasse. In hoeverre ontstaat door immigratie en de mogelijkheden tot integratie een nieuwe onderklasse, die bestaat uit Surinamers, Antillianen, Turken en Marokkanen? Is hier sprake van een permanent verschijnsel of zijn de slechtere opleidings- en beroepsmogelijkheden van deze immigranten en hun kinderen slechts een voorbijgaand gevolg van hun nog kortstondig verblijf in de Nederlandse samenleving en de grote afstand tussen die samenleving en hun land van herkomst?

6 Politiek en stratificatiesociologie

In de sociologie doen allerlei veronderstellingen de ronde over de gevolgen van wetten die alle mensen bepaalde vrijheden verschaffen. De verdringing van waarden die zeggen dat posities dienen te worden verdeeld op grond van toegeschreven kenmerken, door waarden die inhouden dat posities behoren te worden vervuld door mensen met passende verworven kenmerken, betekent nog niet dat bij het verkrijgen van een baan verworven kenmerken belangrijker zijn dan toegeschreven

kenmerken en toegeschreven kenmerken geen rol meer spelen. Het feitelijk gebeuren in een samenleving kan afwijken van de waarden in een samenleving. Alhoewel alle mensen dezelfde rechten hebben, maken sommigen om wat voor redenen dan ook van die rechten geen gebruik of een dusdanig gebruik dat de sociale stratificatie wordt versterkt.

Een school in de sociologie die verwant is aan het rechter deel van het politieke spectrum, stelt dat vrijheden die formeel voor iedereen gelden, na verloop van tijd in materiële gelijkheden resulteren. Mensen die in loondienst werken en voldoende sparen, kunnen een eigen bedrijf beginnen. Banken steken geld in de onderneming van mensen die wat in hun mars hebben. Personen die door het geldende erfrecht het vermogen van hun ouders erven maar kennis van zaken missen, draaien de erfenis er al snel door. Als vrouwen niet langer worden ontslagen wanneer ze huwen, slijten met de jaren de waarden van mannen volgens welke gehuwde vrouwen niet behoren te werken, en zullen vrouwen steeds meer na de huwelijksvoltrekking blijven werken. Als het inkomen van hun man daalt, gaan ze op een gegeven ogenblik beseffen dat ze zelf ook inkomsten voor hun huishouden kunnen verwerven.

Volgens een andere, meer links georiënteerde school in de sociologie zijn de algemene vrijheden in een samenleving als de Nederlandse in vergaande mate zuiver formeel. De zoon van Albert Heijn was niet verplicht zijn vader op te volgen. Vond hij putjesscheppen leuker? De dochter van een bijstandsmoeder mag naar Delft. Hoe groot is de kans dat ze, zelfs met een ruime beurs, dit diploma in die mannenwereld behaalt? Leraren op de lagere school hebben haar overigens al ingeprent dat techniek niet voor vrouwen is. Een ondernemende jongeman die in Nederland geboren is en wiens vader uit Turkije kwam om in een blikfabriek te werken, mag in Nederland een islamitische slagerij beginnen. Hoe groot is de kans dat Hollanders hun varkensvlees bij hem gaan kopen? Deze school in de sociologie kan men verbinden met het linker deel van het politieke spectrum. *De jure* algemene rechten resulteren niet in *de facto* gelijke uitkomsten. Behalve wettelijke belemmeringen zijn er financiële drempels en hindernissen die voortvloeien uit de normen in andere kringen. Volgens deze meer linkse politici dienen overheden wettelijke belemmeringen, financiële drempels en normatieve hindernissen weg te nemen.

Het is een eminente taak voor sociologen na te gaan in hoeverre maatregelen van overheden om de maatschappelijke gelaagdheid te verminderen, ongunstige leefomstandigheden te verbeteren en achterstelling op te heffen, de bedoelde gevolgen hebben en welke politici in welke mate het gelijk aan hun kant hebben. In hoeverre heeft de mammoetwet ertoe geleid dat de herkomst van personen minder bepalend voor hun bestemming is geworden? In welke mate hebben de subsidies uit de jaren zeventig voor de kunsten de samenhang tussen de opleiding en de cultuurdeelname van personen verkleind? In welke mate had Den Uijl gelijk toen hij halverwege de jaren tachtig opperde dat blijvend hoge werkloosheid zal leiden tot een tweedeling van de Nederlandse samenleving?

In een samenleving als Nederland zijn er tevens politici die, alvorens ze bepaalde maatregelen nemen, meer willen weten. Ze zullen vooral net links en net rechts van het politieke midden staan. Sociologen kunnen ook ongevraagd in de discussie die voorafgaat aan overheidsmaatregelen bevindingen uit hun

onderzoeken inbrengen. Manieren daartoe zijn brieven naar *de Volkskrant*, rubrieken in *Het Parool*, *HP/De Tijd*, *Elsevier*, *De Groene* of het *NRC-Handelsblad* en uitspraken in *Met het oog op morgen*. In welke mate nam reeds voor de Tweede Wereldoorlog, dat wil zeggen in de tijd dat linkse partijen geen deel uitmaakten van de Nederlandse regering, het verband tussen de opleiding van ouders en die van hun kinderen af? Is de mate van onderwijsachterstand van kinderen uit lagere milieus vooral te verklaren uit financiële drempels, of hebben normatieve hindernissen grotere gevolgen? Is de rol van herkomst zo veel kleiner geworden, dat het beroep van mensen tegenwoordig alleen afhangt van hun opleiding en dat hun milieu van herkomst geen rechtstreekse gevolgen meer heeft voor hun beroepshoogte?

De in dit boek gepresenteerde bevindingen van sociologen zijn, zo menen de redacteuren van onderhavige bundel, van groot belang voor de beantwoording van vele in krant, politiek, praatprogramma en weekblad spelende vragen over de gelaagdheid van de Nederlandse samenleving. Hierbij hebben wij ernaar gestreefd de meest recente antwoorden zodanig te formuleren dat zij voor een groter sociaal-wetenschappelijk publiek begrijpelijker zijn dan de meeste onderliggende onderzoeksartikelen in de vaktijdschriften. Naar onze overtuiging voorziet dit boek daarmee in een reeds vaak gesignaleerde behoefte aan een meer toegankelijk overzicht van onderzoek naar sociale stratificatie en mobiliteit. Maar tegelijkertijd hebben wij in dit boek geprobeerd iets van de onderzoeken en de daarbij gebruikte statistische methoden, die voor de beantwoording van die vragen nodig zijn, te laten zien. Dat gebeurt omdat een welgekozen illustratie of een eenvoudige tabel niet voldoende zijn om die antwoorden te verschaffen. De complexiteit van de maatschappelijke gelaagdheid en de daarmee verbonden processen staan, op straffe van gevaarlijke simplificering, dergelijke methoden niet toe. De oorzaken en gevolgen van de ongelijkheid in de Nederlandse samenleving zijn daarvoor te belangrijk.